

МАКЕДОНИКА

Год. IX, бр. 22,
октомври 2019
ISSN 1857-7539
UDK 82; 930.85

Издава
МАКЕДОНИКА литература
ДООЕЛ – Скопје

За издавачот
Нове Цветаноски

Редакција
Горан Калогера
(Хрватска)

Мирослав Коуба
(Чешка)

Невен Радически
(Македонија)

Волф Ошлис
(Германија),

Главен и одговорен уредник

Ана Багрјана
(Украина)

Олга Панкина
(Русија)

Нове Цветаноски
(Македонија)

Лектура

Елена Саздовска

Компјутерска обработка
МАКЕДОНИКА
литература

Дизајн на корица
Ленче Тосева

Адреса
МАКЕДОНИКА литература
ул. Никола Добровиќ 1/1-3
1000 Скопје

Е-адреса:
makedonikalitera@yahoo.com
www.makedonikalitera.mk
https://www.facebook.com/
makedonikaknigi/

Тел.: +389 (0) 2 2722 820
ЕМБС: 6578845

ЕДБ: 4044010502677
Трансакциска сметка:
320100024712982 – Централна
кооперативна банка – Скопје

Печати
Графо ден – Скопје
Тираж: 300 примероци

ВО ОВОЈ БРОЈ:

Владимир Јанев:

Улогата на трговијата во македонските градови до 1850 година – начини и методи на дистрибуција на знаењето3

Ана Витанова-Рингачева:

Шапкаревиот запис за русалиите – вовед во истражувањата за шаманистичките остатоци во македонската традиција.....30

Александар Симоновски:

Прилог за кадровската состојба во македонската счијба за безбедност (1944 – 1966).....43

Предраг Димитровски:

Документи: Како УДБ-а го подготвила судењето на Венко Марковски?.....54

Александар Симоновски:

Некои забележувања за македонската емиграција во источноевропските земји (1949 – 1968).....86

Марјан Иваноски:

Политиката на емигрантската организација „Движење за ослободување и обединување на Македонија“ спрема Грција.....93

Маријана Стамова:

Албанскиот проблем во Македонија по Тито.....98

Стефан Влахов – Мицов:

Човековата историја – реалност или залажување.....110

Министерство за култура

Овој број на списанието МАКЕДОНИКА е објавен со финансиска поддршка на Министерството за култура на Република Македонија

МАКЕДОНИКА
литера

www.makedonikalitera.mk

e-mail: makedonikalitera@yahoo.com

makedonikalitera@gmail.com

<https://www.facebook.com/makedonikaknigi/>

© Сите права за ова издание се заштитени. Забрането е копирање, умножување и објавување на делови или на целото издание во печатени и во електронски медиуми или за друг вид јавна употреба или изведба без согласност на издавачот.

ШАПКАРЕВИОТ ЗАПИС ЗА РУСАЛИИТЕ – ВОВЕД ВО ИСТРАЖУВАЊАТА ЗА ШАМАНИСТИЧКИТЕ ОСТАТОЦИ ВО МАКЕДОНСКАТА ТРАДИЦИЈА

Научните истражувања за шаманизмот и неговите реликти неспорно доведоа до заклучокот дека дејствувањето на шаманите во древните цивилизации оставило длабока трага во современите обредни практики. Соочувањето и справувањето со невидливите сили на злото, заштитата на заедницата и нејзината егзистенција, биле врвен приоритет на нашите предци. Русалиските игри, кои се изведувале на територијата на Балканскиот Полуостров, денес не се среќаваат во нивната изворна форма. Но, во колективната меморија тие остануваат да постојат како обреди кои ги обединува една единствена цел: да се заштити заедницата од злото, да се обезбеди плодородие и здравје за болните. Обредните игри кои се практикувале со цел ослободување на човекот од демоните, несомнено се игри од шамански тип. Русалискиот обреден комплекс, кој некогаш бил нераскинливо врзан за скутот на македонската народна традиција, најдиректно е засведочен во записот на Кузман Шапкарев (1834 – 1909) во 1884 година. Во записот на Шапкарев,¹ во времето на т.н. погани дни (од прв ден Божиќ до Водици-Богојавление), по селата меѓу Енице-Вардар и Кукуш, северозападно од Солун, одат дружини наречени русалии, за да собираат пари и подароци за градење нова црква: *Ой̄ љрв ден Божик (Рождество Христџово) до Водици (Богојавление), цели дванадесет̄ дни, в, кој̄то, кат̄о ги наричат̄ „џоѓани дни“, жениџе ниџо џерат̄, ниџо се к`џјат̄: ниџо децат̄а си к`џјат̄, с`бират̄ се ой̄ селат̄а, џак дури и ой̄ самиџ џ. Кукуш, дружини џоо име „русали“, џа жет̄ат̄ од к`џџа в к`џџа и ой̄ село в село, как̄то џџе се рече џодоу, џџраешџем*

¹ Шапкарев, К. *Русалии: древен и тврде интересен български обичай запазен и до денес в Южна Македонија*, Пловдив, 1884, стр.7-20

„русалијскиѝе“ иџри и с`бираѝи ѝари или каквиѝо да са оруџи ѝодар`ци за в ѝолза на некоја ц`рква, обикновено новос`џрадена...²

Русалиската дружина ја сочинуваат 20-60 мажи од 20 до 40-годишна возраст, кои формираат 10-20 парови; секој пар претставува едно неразделно цело, а сите заедно формираат еден танц или едно оро. Дружината била толку сплотена и компактна, што никој не смеел да ја напушти групата (дури ни во случај на смрт во семејството), а ако еден заостане во маршот, другиот го следи, или пак ако се најде во ситуација да не може да се брани, другиот со сабјата витла над неговата глава, штитејќи го од злите сили.³ При нашите теренски истражувања за русалиите во гевгелско, наидовме на информатори кои се сеќаваат на русалиските дружини и на нивната игра. Паралелно со записот на Шапкарев, ќе го предочиме и сеќавањето на Ристо Стамков од село Стојаково, Гевгелија, информатор со драгоцени податоци за русалиите и за трагата што ја оставиле во гевгелско-валандовскиот крај. Русалиите носат специјална свечена облека којашто во сеќавањето на нашиот информатор останала како жива претстава за едно одамна минато време: *Имено, ѝпред ѝочнување на иџриѝе, а ѝѝие зайочнувале од Божик и ѝраеле до Водици, ѝѝој ден ѝѝие се облекуваѝ во сѝецијална облека, на џлаваѝа носеле обично шубара обмоѝѝана со шамија, ѝѝѝоа на џрадиѝе носеле две вкрсѝени марами (марамѝе на џрадиѝе обично биле свилени во конѝирасна боја со фусѝанелаѝа, црвеникава или вишинова) над марамѝе елек, а ѝод марамѝе и елекоѝи носеле бела фусѝанела, ѝѝаа е до коленаѝа бидејќи они од ѝеѝѝѝе до над коленаѝа носат волнени чораѝи, долу имаѝ обујала, ѝа оѝинци. На обујалаѝа имаѝ шари некој, обично се корисѝела онаа шара, црвено и црно, дали се работѝи за некои, да речеме ромбоидни шари или некои оруџи од нашиѝи фолклор, ѝѝие можеле да бидат различни.*⁴ Секоја дружина со себе води двајца свирачи на тапан и двајца свирачи на зурла. На чело на дружината стојат двајца кои ја предводат, едниот се нарекува **балтација**, или **прот**, а другиот **кесаѝија**, помогнати од **јузбашијата** (првиот од втората двојка, кој го започнува орот), двајца **чауши** кои одат од страните, 2-4 слуги и двајца **калаузи**, предвесници, **извидници**, или **конарѝи**.⁵ Балтацијата⁶ (бѝлтѝија) е највисокиот авторитет во русалиската дружина, кој поседувајќи ја секирата како обреден реквизит,

² Шапкарев, К. *Обрани ѝворби*, Мисла, Скопје, 1987, стр.113

³ Козаров, К. *Русалии*, Македонска реч, Скопје, 2010, стр.32

⁴ **Информатор:** Ристо Стамков, роден 1939 во Стојаково, Гевгелија. Кажувањето е снимено на 16.4.2016 во Гевгелија. **Снимала и дешифрирала:** Ана Витанова Рингачева

⁵ Ibid 1

⁶ Називот бѝлтѝија потекнува од бѝлтиа – секира. Според народните верувања, секирата има важна улога во магијата и религијата, а била и важен центар на извесен култ. Најверојатно оттука потекнува нејзината централна улога во русалискиот обред.

има моќ да ја заштити дружината од невидливите сили: *Балџацијата иџра на срединаџа и он дава наредби, он иџра со балџаче, со куса балџиши, мала балџишича, нема сабја, и он им дава знаци коџа ќе се чукнаџи сабџиџе, не се џоа мимички знаци, џоа се знаци џреку движења, кажува коџа да џи исџружаџи сабџиџе, коџа да џи удраџи една со друџа, коџа да џи наведнаџи, коџа да џоџклекнаџи, он е џлавниоџи којџиџо наредува.*⁷

Во некои верувања, на балџацијата му се припишуваат и магиски моќи; се сметало дека ги познава тревките и нивната лековита моќ и со нив може да лекува и да растура магии. Заштитната функција е фундаментална во играта на русалиите; балџацијата како предводник ја штити дружината, но сите заедно подредени според принципот на парови, ја штитат заедницата од болести и зло: *Додека иџрале џо куќиџе, ако во некоја куќа имало некој болен човек ќе викнеле еден од русалиџиџе да дојде, дали бил џој водачоџи иџо бил (ороводачоџи) или балџацијата и ќе дошол џој и со сабјаџа ќе замавнал џри џаџи над џлаваџа на болниоџи и се смеџало дека со џоа замавнување се исџерува злиоџи дух или болесџа кај џој човек. Значи коџа ќе излезе обично русалијата од кај болниоџи, на каминиџе кои во сџаро време се викаа боарџе, и на боарџеџо, џоа е најревено од оџакоџи надолу за да џо џрима чадоџи, и обично на џоа боарџеџо, џоа е обично бело варосано, џука ќе најраве крсче, дали со сабјаџа ќе џо најраве или со молив. Иџо џака крсче се сџавало и коџа ќе излезе од враџаџа, на надворешнаџа враџа, обично со сабјаџа ќе изделкаџи крсче, значи дека се најравил овој христијански обичај (кој некоџаш бил џаџански). Се верувало дека болниоџи ќе се излечи, инаку знаеме дека суџесџијата џо некој џаџи може да биде и ноџо лековџа. Преку иџраџа џиџе ја искажувале својаџа сила, џаа виџешка сила иџо џака иџраџа најверојаџно е да се џроџераџи некои зли духови, заџоа џри иџраџа се удирале и со сабџиџе.*⁸

Преку симболиката на крстот, игрите се подведуваат во пазувите на христијанството, бидејќи тоа ги прифатило и ги приспособило на своите канони: *Во средниџе векови џиџе (русалискиџе иџри) добиле виџешки карактер, не биле веќе во честџи на розиџе, џуку христијанската црква џи искорисџила за друџи цели. Коџа видела дека не може да џи униџиџи, џаа џи џрилаџодила сџрема своџиџе џоџреби. За да се знае дека џиџе се џаџански иџри, џи оџределила да се иџрааџи во некрсџениџе денови, џоа е од Божик до Водици, мислам дека има џочно дванасесџи дена. Заџоа се смеџало дека и иџраорџиџе џреба да бидаџи 12. Имало, се разбира, и резерва, бидејќи иџраџеџо е најорна рабоџа, физичка рабоџа, и џиџе си имале и резерва.*⁹

⁷ Види Прилог 1

⁸ Види Прилог 1

⁹ Ibid 8

Симболиката на крстот се препознава и во врзувањето на двете марами на градите во форма на крст, како и почитта на русалиската дружина кон свештеникот и кон црквата, бидејќи од него добиваат благослов и тргнуваат: *Марамиие биле вкрстени, тѝоа има некаква симболика дека тѝие играле во чест на крстѝоѝ, нели на вераѝа, во врска со христѝијансѝвоѝо. Они пред да прѝрѝнаѝ да играѝ прво прѝреба да ѝи благослови свешѝтеникоѝ и сега тѝие прѝочнуваѝ, ке заиграѝ едно оро пред цркваѝа.*¹⁰ Позната е општествената функција на русалиите, имено познато е дека нивната игра се изведува заради „вакуф“, или за општо добро. (Според нашиот информатор Ристо Стамков, буквалното значење на овој термин е **вакав** – место за црковни потреби, црковно место, црковен имот, место околу црквата). Русалиите се враќале со дарови кои можеле да бидат прѝарични, можеле да бидат во наѝура, да им дадат нешѝо облека, марамчиња, блуза, цемѝери некои, прѝоѝоа можело да им се даде брашно, прѝченка (башаѝи) или некој кој нема, ронена. *Паричниоѝ дел во време на прѝеродбаѝа обично ѝо корисѝеле за изѝраоба и прѝправка на цркви, менење на кровоѝ, камбанаријаѝа, за изѝраоба на училишѝа и издршка на учѝилшѝе.*¹¹

Патешествието на русалиите, во траење од дванаесет дена, подразбира и почитување на одредени правила коишто Шапкарев ги опишува на следниов начин: 1. Се почитува законот на безусловно молчење, русалиите не зборуваат меѓусебно, освен балтацијата, кесацијата и двајцата чауши, зборуваат само кога е нужно, кратко и тивко; 2. Не се крстат кога јадат, легнуваат или тргнуваат; не благословуваат; кога пијат вино, кога играат и воопшто при другите активности не наздравуваат; 3. Кога среќаваат луѓе или кога влегуваат во некоја куќа не ги поздравуваат; 4. Кога играат, одат или скокаат еден зад друг, треба секој да стапне на истото место каде стапнал претходникот од парот; 5. Не дозволуваат никој да застане помеѓу нив, без разлика дали играат (се држат за раце) или се движат. Русалиското оро може да го раскине само болниот кој влегува во средината на ороото за да се излекува, а штом заврши играта, русалиите ги прекрстуваат мечовите на челото на болниот, при што се верува дека ќе биде излекуван; 6. Одејќи од едно место на друго, русалиите никогаш не газат во вода, ја одминуваат или ја прескокнуваат; 7. Ако се случи некој од која било причина да изостане, неговиот другар од парот не го напушта, стои над него, мавта со сабјата, со што го заштитува од опасности и од зли сили. Ако пак над дружината или над некој нејзин член прелета домашна птица, ја убиваат и ја готват за вечера; 8. Кога застануваат да преноќат во некое село, се делат по толку куќи колку што има парови; 9.

¹⁰ Ibid 9

¹¹ Ibid 10

Балтацијата и кесацијата преноќуваат во најголемата и најширна куќа во која ќе се собере селото да ја гледа нивната игра; 10. Ако преноќуваат во село од кое потекнува некој од дружината, не е дозволено средба со блиските или преноќување во куќата на блиските, тоа се дозволува по завршувањето на Поганите дни; 11. Русалиската дружина се пречекува со почести како за најценети гости, се приготвуваат најубавите храна и пиеење; 12. Пред пристигнувањето во некое село, калаузите од дружината одат напред за да ги предупредат селаните да го подготват неопходното за русалиите. Ако се случи во тоа село веќе да престојува друга дружина, оваа го одминува селото и заминува во друго.

Денот кога русалиите го започнуваат походот започнува со силно чукање на тапанот пред изгрејсонце и секој нареден ден се повторува истото, звукот на тапанот ги буди и ги мобилизира русалиите кои преноќуваат во различни куќи. Сите заедно се собираат во куќата каде што престојува балтацијата, кој со секирата поминува преку нозете на членовите, а тие, пак, се наредени во круг. Извикувајќи „Ехе!“; тргнуваат; кога одат или играат, членовите на дружината не се држат за рака, бидејќи во десната рака ја носат сабјата која ја подигнуваат или ја спуштаат во ритамот на музиката, а левата им е слободна и прибрана. Русалиите имале свој специфичен репертоар на ора кои ги играле за време на походот кој траел дванаесет дена. Најпознати русалиски ора кои до Балканските војни, а и подоцна, се играле во гевгелиско-валандовскиот регион се: „Кл`ч – оро“, „Кайиџан-аваси“, „Мајагаџ-аваси“, „Тодоре биро кайиџај“ и други. *Од ситџе русалиски ора, само едно оро има џексџи и се џее, џџоа е ороџо Тодоре биро Кайиџан (Тодоре џрв кайиџан); џеснаџа е исџеана во чесџи на ајдучкиоџи водач Тодор Мишев Кайиџан од Богџанџи, џџој бил убиен во с. Смоквиџа (1895), оџколен од џџурската војска, џредаџен од џџиони и џџака е ликвидџиран. Од ситџе он исџева да се сџаси, изџинува друџинаџа, џџој се сџасува, меџџџоа одеџки во џолеџо, џо убива селскиоџи џаџар кој бил Турџин. Така и џџој заџинува.*

*Тодоре биро кайиџан/2
џелаџи беџов кареман/2
џисмо џџи доџде Тодоре/2
од џџоа село Смоквиџа
од џџој ми Миџо касаџо.*

*Как знаџеш Тодор да одџи
на џџаја софџра боџџа
на јаџне рудо џечено
на руџно вино џрвено.*

Тодор се лаџа излаџа

*ѡа си оѡиде с дружина
во ѡоа село Смоквица/2*

*Шѡиони ми ѓо ѡредале/2
а Турци ми ѓо сардисале
Турци са ѓо сардисале.*

*Тодор заѓина с дружина/2
оо ѡоа село Смоквица
оо ѡије клеѡи шѡиони.¹²*

Доколку дојдат на крстопат, извор (вода), суво дрво, гробишта или црква, ги обиколуваат трипати со оро, ги прекрстуваат сабјите, со врвот ја допираат земјата и извикуваат: „*Ехе!*“. Додека дружината ги изведува овие обреди, двајцата чауши придружувани од слугите одат во блиските куќи, ги прекрстуваат мечовите на челото на луѓето „за здравје“. Исто такво прекрстување прават на вратата на куќата, на огништето и на третото место кое заедно со првите две образува триаголник. И денес постојат луѓе кои живо се сеќаваат на таквиот чин: *Јас сум чеѡеријсе и вѡора ѓудина и ѡамѡум ка иѓаа русалиѡије и ѡраваа крс. Обично уф Гевѓилии немаше русалии, уѡи селѡа Пеѡирово, Ума, Гонско, виѡ селѡа. Јас ѡамѡум куѡи деѡе, как русалиѡије ка иѓаа и крс ѡраваа ѡам, уф куќаѡа ѡам дек ѡо живеаме ѡраваа крс, ѡове ѡо ѓо воде орѡо, ѡоо ѓлавнио. Јас ѡамѡум куѡи малечка ка бех, имаахме една иѓаа ѓулема уф срединѡа имѡе бурѓ, виѡ камин шу ѓу викиѡе и куѓа иѡије русалиѡије наѓ ѡоа бурѓѡо ѡравѡе крс и неѡиѡо уѓ куќѡа кој ѡо има, кој к лбаси, кој жиѡо, мисљум уѡи ѡоа се давѡе куѡи дар, ѡоа ѡо ѓу субераѡи, цркваѡа ѓо давѡе на сиромасѡе.¹³*

Интересен е моментот на собирање дарови за црквата; ги собираат со левата рака (во отворена капа, фес); покрај пари, домаќините ги дарувале со брашно, жито, платно и слично. Русалиите не влегуваат во куќи каде што има леунки, ако случајно леунката ги сретне, таа бега и се крие од нив. Во куќите каде што има болен, русалиите влегуваат поканети за да го „прекрстат за здравје“. Многу често русалиските дружини се среќавале меѓусебно; ниту една од дружините не отстапувала прва, освен ако едната била многу помалубројна и послаба и таа во знак на покорност требало да ги спушти сабјите пред посилената дружина и да помине под две сабји споени со врвовите нагоре. Бидејќи таквата постапка претставувала срам за дружината, многу често се одвивале тешки борби и крвопролевања со

¹² Ibid 11

¹³ **Информатор:** Доца Стефанова, родена 1942 г. во с.Ума, Гевгелија. Кажувањето е снимено на 16.4.2016 во Гевгелија. **Снимала и дешифрирала:** Ана Витанова Рингачева

смртни последици. Мртвите русалии се погребувале на местото каде што починале и се смета дека на тој начин настанале „русалиските гробишта“.

Обично оделе да иѓраат во соседниите села, при ова сега, ако се среќнаат на иајној две русалиски жрути, сега зависи, ако е еднаша од помалечко село мора да му најрави чест на русалииите од поголемојто село, иие ќе ги иудижат сабјиие во хоризонтална положба и овие наведнаати ќе иуминаат по сабјиие во знак на иокорнос, дека е помалечко село, иоа се иокорува на поголемојто. Ако се иоѓодаат и едниите и другиите остри, да не се иокорат, доаѓало до борба, ионекогаш имало и смртни случаи. Заиоа, од иоа време и денеска останале многу месности и во нашиот крај и во валандовско кои се викаат Русалииите (место на борбаиа, но без жриви) или Русалиски жробиша (место на борбаиа со жриви). Таму значи кај ишо ќе настане борбаиа, кај ишо ќе загинаат, ишаму и ги закоувале.¹⁴

Русалиите се прибираат по куќите пред да зајде сонцето, веруваат дека ноќта не смее да ги дочека надвор од селото. Заминуваат во куќата каде што престојува балтацијата и таму во парови играат пред него. Последниот, дванаесетти ден, ноќта спроти Водици, дружината се враќа во селото и заминува во црквата, каде што свештеникот чита молитва (се верува дека оној кој нема да отиде на молитва, ќе полуди). Влегуваат во црквата од левата врата, наредени во редица, со мечовите подигнати со острицата нагоре, ја слушаат молитвата и бакнуваат крст, без да се прекрстат. Свештеникот ги попрскува со света вода по челото и на сабјите, тие ги спуштаат и заминуваат низ десната врата. Во едно кажување од Егејска Македонија, информаторот вели: „...иојут му ие една иросиена молиива, за да не се веќе вонкашничува и.е. самовили“,¹⁵ што соодветствува со перцепцијата дека русалиите за време на походот се третираат како суштества кои не припаѓаат на овоземното. На излегување од црквата се простуваат едни со други и како новокрстени христијани заминуваат во своите домови. Селаните кои ќе ги сретнат и блиските во домот ги поздравуваат и им честитаат како да се враќаат од војна. Алиштата што ги носеле, жените ги перат надвор од куќата, на река или на извор, а наредниот ден, на Водици, колат овен, принесена жртва за завршениот поход. Ваков обичај забележува Шапкарев; тој не е засведочен на друго место во западните македонски области, освен во Охрид, каде што се споменува „русална среда“, која се паѓа на празникот „Преполовение на Петдесетница“ Михаил Арнаудов забележува дека сличен таков обичај за собирање средства за некоја црква или училиште

¹⁴ Види Прилог

¹⁵ К. Пенушлиски: *Народнаша култура на Егејска Македонија*, Мисла, Скопје, 1992, стр. 435

негувале Куцовласите, момчиња наречени *gusalii*, облечени во празнична облека, (еден од нив маскиран со меч и кожа), оделе по селата, играле посебен танц кој наликувал на романскиот *çaluşeg* и собирале подароци.

Самата организација на „дванаесетдневниот поход“ подразбира сериозни и темелни подготовки, а учесниците во русалиската дружина морале да бидат луѓе со солидни психофизички способности, добро подготвени во духот на војничката дисциплина. Деталниот опис на русалиите од струмичкиот регион, којшто во науката го изложува Киро Козаров,¹⁶ расветлува многу важни моменти за нивната улога и значење во духовното созревање на нашиот народ. Вековната традиција којашто Македонците од Кукуш, Егејска Македонија ја негувале, по нивното раселување ќе ја донесат со себе, пренесувајќи им ја на староседелците кои ја прифатиле и заедно со нив ја одржувале жива. Традицијата на русалиството во Македонија се поврзува со струмичкиот регион од времето на големиот егзодус во 1913 година, кога бегалците од Кукуш со себе понеле и дел од културното и духовно богатство. Желбата да се оживее и да се зачува традицијата и во новите живеалишта, да се заштити домот и родот од влијанието на злото, направила овие луѓе да се организираат во русалиски дружини кои, претопувајќи се со староседелците, ќе станат едно во борбата против злите сили. Во струмичкото село Секирник, во коешто денес опстојуваат русалиските дружини само како фолклорна група која ја чува и ја негува традицијата, првата генерација русалии верувале дека оној што ќе се роди во некрстените денови има моќ да ги види лошите духови и да им поставува замки за да ги уништи. Во науката е познато дека русалиските обреди во некаква форма биле присутни во струмичкиот регион уште пред доаѓањето на русалиите од Кукушко, но најверојатно биле само на минување. Доказ за тоа се русалиските гробишта на планините Беласица и Огражден, а ги има и во Радовишко.

Во патописната литература создавана од патописци кои пишувале за Македонија и за нејзината историја, се среќаваат записи во коишто се

¹⁶ Русалиите во струмичкиот регион дошле како дел од духовното и материјалното богатство на бегалците од кукушката околија. Балканските војни го предизвикале големиот егзодус на македонското население, а на 29 јуни 1913, според стариот стил, дефинитивно бил уништен животот во убавиот град Кукуш и неговата околија со селата Коца Омарли, Сурлево, Аканцалии, Морарци, Амбар Кој, Ниманци, Апостолар, Ициларе, Алексово, Крецово, Драгомирци, Штемница, Градобор, Шеќерлија, Грамадна, Мотулово, Ираклија, Планица, Беглириево, Ханцилар, Грбашел, Патарос, Рошлово, Ајдарлија, Женско и многу други... Преполовени, преморени, преплашени, нечисти, разделени, дошле во Струмица, Турново, Секирник, Радово, Иловица, Штука, Еднокуќево, Сушица, Борисово, Мокрино, Петралинци, Нова Маала, надевајќи се дека утре или задутре, ако не до недела најдоцна, војната ќе заврши и тие ќе се вратат. Никојпат не си отидоа назад, дома. Егзодусот ги преименува овие Македонци; староседелците ќе ги наречат бежанци – бигалци. (Види во: Козаров, К. *Русалии*, Македонска реч, Скопје, 2010, стр. 22-23)

споменуваат русалиските игри. Ристо Стамков во монографијата за с. Стојаково (*Сџојаково до денешни дни*, Матица, Скопје, 2007) наведува факти на странски патописци кои, поминувајќи, го забележале присуството на русалиите. Англискиот патописец Едвард Браун, кога во 1669 г. поминал низ Македонија, посетил и една ајдучка дружина, при што запишал: „Во слободното време, ајдуците се забавуваат и играат една ајдучка игра со големи мечеви в раце, замавнувајќи и удирајќи се меч со меч; притоа се вртат, потскокнуваат, подвикнуваат, а повремено и потклекнуваат. Во играта прават силни движења и истовремено пеат во такт на грчки начин“ (Матковски Александар. *Македонија во делата на странските патописци*, т. I (1371-1377), Мисла, Скопје, 1991, стр. 574-575) Во четириесеттите години на XIX век, англискиот патописец Џорџ Бовен во Солун забележал русалиско оро и запишал: „Играорците беа облечени во национални носии, богато и разновидно украсени. Во минатото играле со мечеви.“ (Матковски Александар. *Македонија во делата на странските патописци*, т. III (1827-1849), Мисла, Скопје, 1992, стр. 718-719)

До Илинденскојџо восџание, русалииџе иџрале со железни сабџи, уиџе се викале и к`л`чки, долџа сабџа. Поради Илинденскојџо восџание џурскатаџа власџи донесува забрана, оџ сеџа наџаџму да не се иџра со железни сабџи, вероџаџно оџ некој сџџрав или оџ некои оруџи џобуди и заџџоа дозволуваџи да се наџраваџи дрвени сабџи, имииџациџа. Исиџо џџоа џродолџило и џо Балканскиџе воџни и џо двете свейџски воџни.¹⁷

Димитар Талев во романизираната биографија за Гоце Делчев запишал дека комитите собрани во пештерата Капе, на планината Али Ботуш, кон крајот на јануари 1903 г., во слободното време играле русалиски ора. За згаснувањето на русалиската традиција во Македонија, нашиот информатор Ристо Стамков ќе каже: *Во нашиоџи краџ, џевџелиско-валандовскиоџи краџ, русалискиџе иџри се зачуваа до краџоџи на четириесетџиџиџе џодини (1947/1948). После 1950 џодина веќе немало, единаџвено се зачувале во селата Пеџрово, Миравци и Смоквица, кои џродолџиле до осамосџоџувањето на Македонија, односно додека се иселиле жиџелиџе оџ џџе села.*

Русалиството во Македонија згаснува некаде во средината на минатиот век; она што денес останало се фолклорните ансамбли, кои ја негуваат русалиската традиција преку изведувањето на русалиските ора во рамките на културно-забавните манифестации и празници.

Информатори

1. Инф. Доџа Сџефанова, родена 1942 џ. во с.Ума, Гевџелиџа. Терен: 16.4.2016
2. Инф. Рисиџо Сџамков, роден 1939 во Сџојаково, Гевџелиџа. Терен: 16.4.2016

¹⁷ Види Прилог

Извори и литература

1. Вражиновски Танас, 1999: Вражиновски Танас, *Народна традиција, религија, култура*, Матица македонска, Скопје, 1999.
2. Козаров Киро, 2010: Козаров Киро, *Русалии*, Македонска реч, Скопје, 2010
3. Матковски Александар., 1992: Матковски Александар, *Македонија во делата на сѝранскиите ѝаѝоѝисци*, т. III (1827-1849), Мисла, Скопје, 1992
4. Пенушлиски Кирил, 1991: Пенушлиски Кирил, *Народната култура на Еѝејска Македонија*, Мисла, Скопје, 1992
5. Попова Фанија, 2002: Попова Фанија, *Зборои – збор оѝварои. Сѝуди за македонскиоѝ фолклор*, Евро Култ, Скопје, 2002.
6. Шапкарев Кузман, 1987: Шапкарев Кузман, *Одбрани ѝворби*, Мисла, Скопје, 1987.

ПРИЛОГ

КАЖУВАЊЕ ЗА РУСАЛИИТЕ ОД ГЕВГЕЛИСКО-ВАЛАНДОВСКИОТ КРАЈ

Зборот **русалија** или **розалија** доаѓа од старогрчкиот јазик, од името **роза**, кај нас позната под името трендафил, значи во името на розите во античка Македонија и во античка Грција се изведувале игри наречени розалии, кога цутат трендафилите во мај, тогаш се изведувале тие игри и додека траела античката цивилизација, потоа и римската, тие продолжиле да се негуваат, но подоцна добиле малку подруг карактер. Во средните векови тие добиле витешки карактер, не биле веќе во чест на розите, туку христијанската црква ги искористила за други цели. Кога видела дека не може да ги уништи, таа ги прилагодила спрема своите потреби. За да се знае дека тие се пагански игри, ги определила да се играат во некрстените денови, тоа е од Божиќ до Водици, мислам дека има точно дванаесет дена. Затоа се сметало дека и играорците треба да бидат 12. Имало, се разбира, и резерва, бидејќи играњето е напорна работа, физичка работа и тие си имале и резерва.

Прв податок кој ми е познат дека биле забранувани русалиските игри датира од 680 година, крајот на VII век, но и покрај забраните, тие тајно биле изведувани и се одржале во Македонија сè до наши дни. Се играле и во средните векови, ги спомнува Хоматијан во 1230 година, тогаш тие добиле витешки карактер, значи се играле со сабји, а во антиката не ни е познато дали се играле со сабји.

За обновувањето на игрите во гевгелиско-валандовскиот крај најголема заслуга има Стеван Тановиќ. Русалиите имале свој кодекс на понашање, не можело секој кај што сака и како сака да работи. Имено, пред почнување на игрите, а тие започнувале од Божиќ и траеле до Водици, тој ден тие се облекуват во специјална облека, на главата носеле обично шубара обмотана со шамија, потоа на градите носеле две вкрстени марамите, (марамите на градите обично биле свилени во контрасна боја со фустанелата, црвеникава или вишнова) над марамите елек, а под марамите и елекот носеле бела фустанела, таа е до колената бидејќи они од петите до над колената носат волнени чорапи, долу имат обујала, па опинци. На обујалата имат шари некој, обично се користела онаа шара, црвено и црно, дали се работи за некои, да речеме ромбоидни шари или некои други од нашиот фолклор, тие можеле да бидат различни. Марамите биле вкрстени, тоа има некаква симболика дека тие играле во чест на крстот, нели на верата, во врска со христијанството. Они пред да тргнат да играат прво треба да ги благослови свештеникот и сега тие почнуват, ќе заиграат едно оро пред црквата. Потоа значи тргнуват по куките, е сега одат заигруват пред куката, домаќинката или домаќинот излегуват и ги даруваат. Балтацијата игра на средината и он дава наредби, он игра со балгаче, со куса балгии, мала балгиича, нема сабја и он им дава знаци кога ќе се чукнат сабјите, не се тоа мимички знаци, тоа се знаци преку движења, кажува кога да ги испружат сабјите, кога да ги удрат една со друга, кога да ги наведнат, кога да потклекнат, он е главниот којшто наредува. Ороводачот е оној којшто дава такт на играта и другите по него играат. Даровите можеле да бидат парични, можеле да бидат во натура, да им дадат нешто облека, марамчиња, блуза, џемпери некои, потоа можело да им се даде брашно, пченка (башаци) или некој кој нема, ронена. Обично оделе да играат во соседните села, при ова сега, ако се сретнат на патот две русалиски групи, сега зависи, ако е едната од помалечко село мора да му направи чест на русалиите од поголемото село, тие ќе ги подигнат сабјите во хоризонтална положба и овие наведнати ќе пуминат под сабјите во знак на покорност, дека е помалечко село тоа се покорува на поголемото. Ако се погодат и едните и другите остри, да не се покорат, доаѓало до борба, понекогаш имало и смртни случаи. Затоа од тоа време и денеска останале многу месности и во нашиот крај и во валандовско кои се викаат Русалиите (место на борбата, но без жртви) или Русалиски гробишта (место на борбата со жртви). Таму значи кај што ќе настане борбата, кај што ќе загинат, таму и ги закопувале.

Додека играле по куките, ако во некоја куќа имало некој болен човек ќе викнеле еден од русалиите да дојде, дали бил тој водачот што бил (ороводачот) или балтацијата и ќе дошол тој и со сабјата ќе замавнал три

пати над главата на болниот и се сметало дека со тоа замавнување се истерува злиот дух или болеста кај тој човек. Значи кога ќе излезе обично русалијата од кај болниот, на камините кои во старо време се викаа боарé и на боарето, тоа е направено од оцакот надолу за да го прима чадот и обично на тоа боарето, тоа е обично бело варосано тука ќе направат крсче., дали со сабјата ќе го направат или со молив. Исто така крсче се ставало и кога ќе излезе од вратата, на надворешната врата, обично со сабјата ќе изделкат крсче, значи дека се направил овој христијански обичај (кој некогаш бил пагански). Се верувало дека болниот ќе се излечи, инаку знаеме дека сугестијата по некој пат може да биде и ного лековита. Преку играта тие ја искажувале својата сила, таа витешка сила исто така играта најверојатно е да се протерат некои зли духови, затоа при играта се удирале и со сабјите. Тоа на некој начин има некаква симболика.

Откако ќе завршат деновите на игрите, на Водици значи, тие пак ќе се вратат во селото и пак се јавуваат во црквата, попот сега поново ги благословува и тие се разотидуваат по дома и облеката си ја складираат во ковчегче за другата гудина. Ако е моќен играорецо да играе и другата гудина, ако не, ќе го заменат други. По облеката има наредено пулови шо светат, а има и парички, имат разни украси. Со играорците оделе обично црковни лица, клисар можел да биде, питупот и човек кој што носи товарен добиток за да можат подароците да ги товарат и после тие дарови шо се ги распоредуваат, еден дел им даваат и на играорците, поголемиот дел го задржува црквата. Паричниот дел во време на преродбата обично го користеле за изградба и поправка на цркви, менење на кровот, камбанаријата, за изградба на училишта и издршка на учителите. **Вакав** – место за црковни потреби, црковно место, црковен имот. И Власите имале русалиски групи.

До Илинденското востание русалиите играле со железни сабји, уште се викале и к`л`чки, долга сабја. Поради Илинденското востание турската власт донесува забрана, од сега натаму да не се игра со железни сабји, веројатно од некој страв или од некои други побуди и затоа дозволуваат да се направат дрвени сабји, имитација. Исто тоа продолжило и по Балканските војни и по двете светски војни. Во нашиот крај, гевгелиско-валандовскиот крај, русалиските игри се зачуваа до крајот на четириесеттите години (1947/1948). После 1950 година веќе немало, единствено се зачувале во селата Петрово, Миравци и Смоквица кои продолжиле до осамостојувањето на Македонија, односно додека се иселиле жителите од тие села.

Од сите русалиски ора само едно оро има текст и се пее, тоа е оро то Тодоре биро капидан (Тодоре прв капитан), песната е испеана во чест на

ајдучкиот водач Тодор Мишев Капидан од Богданци, тој бил убиен во с. Смоквица (1895) опколен од турската војска, предаден од шпиони и така е ликвидиран. Од сите он успева да се спаси, изгинува дружината, тој се спасува, меѓутоа одејќи во полето го убива селскиот падар кој бил Турчин. Така и тој загинува.

Тодоре биро капидан

Тодоре биро капидан/2
целати бегов кареман/2
писмо ти дојде Тодоре/2
од тоа село Смоквица
од тој ми Мито касапо.

Как знајеш Тодор да одиш
на таја софра богата
на јагне рудо печено
на рујно вино црвено.

Тодор се лага излага
па си отиде с дружина
во тоа село Смоквица/2

Шпиони ми го предале/2
а Турци ми го сардисале
Тирци са го сардисале.

Тодор загина с дружина/2
од тоа село Смоквица
од тие клети шпиони.

Информатор: Ристо Стамков, роден 1939 во Стојаково, Гевгелија. Кажувањето е снимено на 16.4.2016 во Гевгелија.

Снимала и дешифрирала: Ана Витанова Рингачева